

Mustafa İslamoğlu, *Adam Smith’de Rasyonalite*, Filiz Kitabevi, 2021,
372 s.

Değerlendiren: Onur Dündar

Adam Smith, 18. yüzyılın önde gelen ekonomi düşünürlerinden biridir ve “Ekonomi Bilimi’nin Babası” olarak kabul edilir. Smith’in eserlerinde, rasyonalite kavramı, insanların kendi çıkarlarını maksimize etmek için rasyonel olarak hareket ettikleri anlamına gelir (Alada, 2001, s. 22). Smith’e göre, insanlar rasyonel olarak hareket ederken, bireylerin çıkarlarının toplumun çıkarına da uygun olduğunu varsayar. Bu nedenle, Smith’in rasyonalite kavramı, insanların kendi çıkarlarını maksimize etmek için rasyonel olarak hareket ettikleri anlamına gelirken, aynı zamanda toplumun genel çıkarını da dikkate alır (Thomson, 1965, s. 210).

Bu eserde İktisadi Düşünceler tarihinde rasyonalite kavramının geçirmiş olduğu evrim, diyalektik bir yolculuğa tabi tutularak ele alınmıştır. Rasyonalite kavramı, aklın rasyonalizasyonunun oluşum sürecine de ışık tutmayı amaçlayan bir perspektifte ortaya koyulduğu için bu kavramı İktisadi Düşünceler Tarihi boyutunda ele almak bir zorunluluk haline gelmiştir. Kavramın oluşum serüveni antik Yunan felsefesinden başlatılmıştır. Diyalektik analiz biçiminin zorunluluğu olarak tez-antitez ve sentez şeklindeki Hegelyen terminoloji geleneğinin izinde Antik Yunanda rasyonelitenin oluşum sürecine ışık tutabilecek muadil kavramlardan “ratio” kavramı öne çıkarılmıştır. Ratio kavramı burada hegelyen terminoloji geleneğinin tez kısmını teşkil etmiştir. Bu cihetle antik Yunan felsefesinde “ratio” kavramını meydana getiren temel saç ayaklarına

@ Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, odundar@bandirma.edu.tr,

id <https://orcid.org/0000-0002-6569-8716>

© İlmi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0358
insan & toplum, 2023; 13(4): 227-231
insanvetoplum.org

ışık tutulmuştur. Antitez kısmında ise; tez kısmında içinde tinsel özler barındıran “ratio” kavramının, kilise öğretilerinin tekeli içerisinde sınırlanarak rasyonalite kavramına dönüşümü ele alınmıştır. Bu doğrultuda 13. yüzyılda kilisede Thomas Aquinas (1225-1274)’ın akıl ile imanı uzlaştırmaya çalıştığı meşhur *Summa Theologiae* adlı eserine merkezi bir rol verilmiştir (s. 26). Eserde Thomas’ın akli imanı destekleyen bir araç olarak ele aldığı vurgusu ve buna bağlı olarak öte dünya ile bu dünya arasında rasyonalite kavramının oluşum sürecinde tarihi bir zaman ilmeği meydana geldiği vurgusu yapılmıştır (s. 28). Eserde 13. yüzyıl sonrası zaman ilmeği, rasyonalitenin modern zamanlara ışık tutacak özellikleri yavaş yavaş bünyesinde olgunlaştırmaya başladığı bir dönem olarak ele alınmaktadır. Rasyonalite kavramının antitez kısmında geçirdiği sıçrama ve dönüşümler, İktisadi Düşünceler Tarihinde merkantilizm aşaması denilen 300 yıllık bir süreç içerisinde sentez kısmının temellerini atacak bir boyuta erişmiştir. 15.yüzyıl olarak başlatılan bu süreç içerisinde rasyonalite kavramı; “... zenginliğin evrensel ölçütü nedir?” sorusuna cevap arama girişimlerinde işlevsellik kazanmaya başlamıştır. Yazara göre; Merkantilizm, zenginlik kavramına rasyonel bir ölçü getirilebileceğini iddia eden refleksiyel İktisadi Düşünceler Tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Merkantilizme göre; bir ülkenin zenginliği lehe dış ticaret fazlası vermek suretiyle değerli maden stokunun sürekli olarak arttırılması yoluyla tesis edilebilir (s. 70).

Yazar ayrıca 17. yüzyıldan itibaren iyice serpilen İngiliz Merkantilizminin diğer merkantilizm şekillerinden daha rasyonel bir ahlaka sahip olduğu vurgusunu yapmaktadır. Dolayısıyla yazar İngiliz Merkantilizmini, rasyonalizasyon süreçlerinde görece İspanyol merkantilizmi olan Bulyonizmden ve Alman düşünce geleneğinin bir ürünü olan Kameralizmden daha üstün gören bakış açılarını ön plana çıkarmıştır (s. 64). Bu minvalde Batı Avrupa’da Endüstri Kapitalizminin gerçekleşmesinde önemli rollere sahip tam uzmanlaşma ve standardizasyon gibi kavramların, sağlam temellere oturmasında İngiliz Merkantilizminin rasyonel üretim anlayışının önemli bir payı olduğu vurgusu yapılmaktadır. Yazar ayrıca İngiliz Merkantilist geleneğinin uzantılarının uluslararası politik iktisat bağlamında günümüzde bile devam ettiğini ortaya koyarak okuyucuya zihin açıcı bir perspektif sunmaktadır.

Hegelyen terminoloji geleneğinin izleri İngiliz Merkantilizminin antitez kısmında aldığı konumlanmadan da anlaşılmaktadır. Yazara göre; İngiliz Merkantilizmi özelinde rasyonalizasyon süreci, artık orta çağ ekonomi politik anlayışının kabına sığmamaya ve potansiyel sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Bu doğrultuda, yazarın Hegelyen analizinde antitez olarak nitelendirilebilecek kısımların sınırları da artık zorlanmaya başlamıştır. Burada yazarın vurgulamaya çalıştığı esas nokta aslında İngiliz Merkantilizminin bu noktadaki işlevidir. İngiliz Merkantilizmi, 18.

yüzyılda bir toplum bilimi olarak ortaya çıkacak iktisat biliminin felsefe ve ahlaktan bağımsız bir surette rasyonalite kavramını ayrı bir boyuta taşımasında önemli bir aktarım görevi üstlenmiştir. Tam bu noktada ise; eserin sentez kısmını oluşturan “Smithyen Rasyonalite” aşaması Hegelyen diyalektiğin temel bileşenleri olan tez ve antitezin çatışması sonucu meydana gelmektedir. Yazara göre; Adam Smith’in rasyonalite anlayışına ilişkin belirtilmesi gereken hususlar onun bilgiye ulaşmak için tercih ettiği veya öncelikli olarak kabul ettiği yeni bilimin (iktisadın) metodolojisi ekseninde düşünülmelidir. İşte rasyonalitenin ahlaktan ve felsefeden koparak otonom bağımsızlığını ilan etmesi ve modern bir bünyeye dönüşmesi, iktisat biliminin metodolojik sınırları içinde gerçekleşmiştir (s. 258).

Son kertede Adam Smith’de rasyonalite şeklinde spesifik bir şekilde ele alınan bölümde; yazar rasyonalitenin 18. yüzyıldan itibaren toplumsal yaşamda gözle görülür bir meşruiyet kazandığını vurgulamıştır. Rasyonalite kavramının kendisini ortaya koyma şekli, yazara göre her bilim dalının ontolojik özelliğine göre farklılık göstermekle birlikte potansiyel sınırlarına iktisat alanında ulaşmıştır. Bu değerlendirme yazısında (*critics*), bu eserin analiz edilme biçimi olarak hegelyen terminoloji geleneğine uygun bir yaklaşım benimsenmeye çalışılmıştır. Bunun sebebi; yazarın olay örgüsünde tez- antitez ve sentez şeklindeki diyalektikle uyumlu bir yol izlemesinden kaynaklanmaktadır. Yazar rasyonalite kavramını Antik Yunan felsefesinden alarak mitos, logos ve ratio şeklinde bir tez kısmı oluşturmuştur. Sonrasında antitez aşamasında Orta çağ kilise öğretilerinde “ratio” kavramının imanla çelişmeyen bir noktaya evrilmesinin önemli bir zaman ilmeği olduğunu vurgulamıştır. Antitez kısmının doruklarına ise; İngiliz Merkantilizmi ile ulaşılmıştır. Yazarın açıkça belirtmediği fakat bu değerlendirme yazısının bir çıkarımı olarak ortaya koyulan sentez aşamasında ise; eserin ismini de taşıyan ve asıl amacını gözler önüne seren süreçlerden bahsedilmektedir. Sentez aşamasının olgun dönemlerinde ise; rasyonalite kavramı neoklasik iktisat anlayışının metodolojik bireyciliği ile değeri fayda kavramıyla ölçen bir bünye dönüşümüne maruz kalmıştır. Yazarın amaçları arasında diyalektik düşünce biçimi kendini içkin bir şekilde göstermektedir. Eserde yazarın kaleminden Hegelyen bir akış açısı ortaya konulduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Hegelyen terminoloji geleneğinin izlerinin var olduğu bu değerlendirme yazısında ortaya koyulmaktadır. Öte yandan bu analiz şeklinin açıkça belirtilmemesi yazarın ortaya koyduğu merkezi fikrin belirsiz hale gelmesine sebebiyet vermemiştir. Bu husus okuyucu nezninde işlenen konular arasında irtibat sağlama noktasında da herhangi bir olumsuzluğu da yol açmamaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde rasyonalite kavramının geçirdiği sıçrama ve dönüşümlerin betimlendiği bu çalışmada, birincil ve ikincil kaynaklardan doküman tarama yoluyla

elde edilen veriler sıkça betimleyici analize tabii tutularak tahlil edilmiştir. Ayrıca; “Klasiklerde Rasyonalite” (s. 95) ve “Smith’in Rasyonalite Bağlamında Etkilediği Düşünürler” (s. 172) gibi bölümlerde rastlanılacağı üzere kişilerin yaşadıkları dönem ve yakın çevreleriyle alakalı birincil kaynaklardan elde edilen verilerle yapılan kategorik-sistemantik içerik analizleri, eserin zenginliğini arttırmaktır. Ele alınan düşünürler çalışmada Antik Yunandan modern devirlere uzanan tarihsel süreç içerisinde takip edilen diyalektiği bozmayan bir akış içerisinde verildiğinden, rasyonalizasyon süreçlerinde dikkat edilmesi gereken önem sıralarının göz ardı edilmediği ve akışın bozulmadığı anlaşılmaktadır. Bu noktada yazarın hangi analiz biçimini kullandığına dair birtakım net açıklamalarda da bulunması beklenilebileceğini de burada ayrıca ifade etmek gerekmektedir. Çünkü nitel araştırmalarda hangi veri analiz tekniklerinin kullanıldığına ilişkin bilgilendirmeler yapmak büyük önem arz etmektedir (Sığırı, 2021). Yazar bu çalışmasında İktisadi Düşünceler Tarihi bağlamında “Smithyen Rasyonalite” kavramının oluşum sürecine ışık tutmaya çalışmaktadır. Rasyonalite kavramının değişik dönemlerde geçirdiği sıçrama ve dönüşümler ele alındığı için yazar karşılaştırmalı tarihsel bir araştırma deseni ortaya koymuştur¹.

Yazar bu çalışmasında belli bir teori veya hipotezin test edilmesini amaçlayarak bir kavramsal çerçeve sunmamaktadır. Böylelikle yazar çalışmasını bir teoriye değil daha çok bir analiz biçimine dayandırarak test etme yoluna gitmektedir. Bu yönüyle yazarın bu eserde tümevarımcı bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Eserde Rasyonalite kavramının İktisadi Düşünceler Tarihi bağlamında ele alınması hiçbir bölümde kesintiye uğramadığından rasyonalizasyon süreçlerinin metin içerisinde kendini defalarca üretmesi metodolojik tutarlılığın son derece yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca esas konu rasyonalite kavramı olmasına rağmen İktisadi Düşünceler Tarihi bağlamının sözü geçen şekilde sürekli korunması, metnin literatüre bir diğer katkısını daha gün yüzüne çıkarmaktadır. Söz konusu katkı esas konudan bağımsız olarak metnin İktisadi Düşünceler Tarihi alanına bütüncül bir okuma yapma imkânı sağlamasıyla ilgilidir.

Eser yazarın aynı ismi taşıyan 2020 yılında tamamladığı doktora tezinden türetilmiş olup okuyucu için yalın bir anlatıma sahiptir. Eserde kullanılan bolca Fransız birincil kaynağın Türkçe literatüre kazandırılmış olması ayrıca dikkat çekmektedir. Bu durum yazarın orta öğrenimini Galatasaray Lisesi, Ekonomi lisans eğitimini de

1 Skocpol and Somers (1980)'e göre; Karşılaştırmalı Tarihsel Araştırma desenlerinde toplumsal değişimin dinamikleri zaman ilmekleriyle ortaya konularak açıklanmaya çalışılır. Alexis de Tocqueville, Max Weber, Marc Bolch ve Reinhard Bendix ilk defa toplumsal bünye dönüşümlerini zaman ilmekleriyle ele almayı sistemantik hale getiren düşünürlerdir.

Sorbonne Üniversitesinde tamamlamış olması sebebiyle Fransız dilinde yazılmış ekonomi literatürüne hâkim olabileceği gerçeğinin bir uzantısıdır. Yazarın doktora sonrası yayın hayatına göz atıldığında ise; sosyolojik farkındalığa sahip iktisadi düşünce çalışmalarına rastlanılmaktadır.

Kaynakça

- Alada, D. (2001). Adam Smith. *İktisat'ın Dama Taşları: Ekoller, Kavramlar-İz Bırakanlar*, İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları.
- Sığırı, Ü. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. Beta Yayınları.
- Skocpol, T. & Somers, M. (1980). The uses of comparative history in macrosocial inquiry. *Comparative Studies: Society and History*, 22(2), 174-197.
- Thompson, H.F. (1965). Adam Smith's philosophy of science, *The Quarterly Journal of Economics*, 79(2), 212-233.